

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

גֵּן הַקֵּטָבִים

יובל למלחמת יום הכיפורים

עורכים: איתי חימיניס וגל פרל

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

מאמרי הגיליון עלו
לאתר מרכז דדו
לפני אוקטובר 2023
וזמינים לקריאה ברשת

ההזדמנות האחרונה החמצת דיוני 5 באוקטובר 1973

תא"ל (מיל') איתי ברון¹

הדיונים שהתקיימו ב־5 באוקטובר 1973 היו ההזדמנות האחרונה של הצמרת המדינית והצבאית להתעשת ולהחליט על היערכות מתאימה למלחמה שתפרוץ למוחרת. המאמר מתאר את מערכת התפיסות שהקשתה על המשתתפים לזהות את הפער בתפיסת המציאות; מדגיש את תפקידו המיוחד של הרמטכ"ל ואת האופן שבו העמיקה "הקונספציה הצבאית" שיישם את הפער הזה; ומצביע על מתכונת הדיונים כגורם שחיבל ביכולת להיערך למתאר המלחמה הייחודי. האזעקות בצוהרי יום הכיפורים תשל"ד הבהירו לדור שלם של פוליטיקאים ואנשי צבא שהידע שנמצא ברשותם הוא לא יותר ממערכת השערות שצריכות לעמוד למבחן. שנת החמישים למלחמה היא זמן טוב להיזכר בכך, כדי לבחון באופן ביקורתי גם את מערכת התפיסות הנוכחית.

מבוא

אחד המערכונים בסדרת הטלוויזיה הסאטירית "היהודים באים" מתאר מסיבה פרועה של הצמרת המדינית והצבאית של ישראל שמתחילה ב־5 באוקטובר 1973 ומסתיימת למוחרת, עם תחילת האזעקות בצוהרי יום הכיפורים. במהלך המסיבה ראש הממשלה גולדה מאיר, שר הביטחון משה דיין, הרמטכ"ל דוד (דדו) אלעזר וראש אמ"ן אלי זעירא משתכרים ורוקדים, כאשר ראש המוסד צבי זמיר מנסה לשווא לעדכן אותם על אודות הידיעה על המלחמה הקרובה. כותרת המערכון היא "חוגגים לפני המלחמה". הוא מבטא את הדימוי הציבורי המקובל הן על ההפתעה המוחלטת עם תחילת המלחמה והן על השאננות, הרשלנות והאטימות שאפיינו את הדרג הפוליטי, מפקדי הצבא ואנשי המודיעין לפני המלחמה.

5 באוקטובר 1973 היה אחד הימים הדרמטיים בתולדות מדינת ישראל. זאת הייתה ההזדמנות האחרונה של הצמרת המדינית והצבאית להתעשת, להבין את הפער

¹ תא"ל (מיל') איתי ברון כיהן כרמ"ט מחקר וכמפקד מרכז דדו.

בתפיסתה את המציאות ולהחליט על היערכות מתאימה למלחמה שתפרוץ למוחרת. מסיבה, דוגמת זו שתוארה במערכון, לא התקיימה, כמובן, אבל חמשת הדיונים שנערכו באותו יום (שניים אצל הרמטכ"ל, אחד אצל שר הביטחון ושניים אצל ראש הממשלה) לא הובילו לתוצאה הרצויה. הדיונים אומנם עסקו ברצינות במצב, והתקבלו בהם החלטות על העלאת הכוננות בצה"ל, תגבור שתי החזיתות בכוחות נוספים וביטול חופשות. אבל הצעדים האלו התגלו בתוך יממה כמאוחרים ומעטים מדי. עם תחילת המלחמה נחשפו גם ההשלכות הקשות של הפער העמוק בתפיסת המציאות.

עניינו של המאמר הוא בשאלה מדוע לא הצליחו משתתפי הדיונים לנצל את ההזדמנות האחרונה הזו להיחלץ מהפער בתפיסת המציאות. הדיונים נותחו כבר על ידי שורה של חוקרים, ורוב המשתתפים פרסמו את גרסתם לדברים שנאמרו בהם (מאיר, 1975; דיין, 1976; הבר, 1987; ברטוב, 1978; נקדימון, 1982; בראון, 1993; זעירא, 2004; ברייטסוף, 2001; שלו, 2006; קיפניס, 2012; אורן, 2013; גולן, 2013; טל וטל, 2019; גלבר, 2021; צורף ובויםפלד, 2022. ברייטסוף (2019) כותב: "הדיונים ... שהתקיימו ב־5 באוקטובר, לא מצביעים על כל פגם מהותי בתהליך קבלת ההחלטות או ברמת הפתיחות למידע חדש" (עמ' 309). אבל התוצאה שלהם היתה אומללה, והפער הקיצוני הזה מחייב בכל זאת הסבר.

המאמר עוסק בהיבטים התפיסתיים בתפקודם של ממלאי התפקידים המרכזיים בדיונים (ראש הממשלה, שר הביטחון, הרמטכ"ל וראש אמ"ן). הוא מבקש לתרום לניתוח ההחמצה של יום הדיונים בשלושה היבטים. ראשית בתיאור מערכת התפיסות (ה"קונספציות") המשולבת - "המודיעינית", "הצבאית" ו"המדינית" - שהקשתה על המשתתפים לזהות את הפער בין המציאות כפי שהבינו אותה למציאות בפועל. שנית בניית תפקידו המיוחד של הרמטכ"ל ובאופן שבו העמיקה "הקונספציה הצבאית" שיישם את הפער הזה, בכך שהפחיתה את תחושת הסיכון ואת הצורך לברר את הרלוונטיות של התפיסות האחרות. שלישית בהצבעה על מתכונת הדיונים כגורם שחיבל ביכולתה של הצמרת להתעשת, לצמצם את הפער ולהיערך למתאר המלחמה הייחודי שהפך את מערכת התפיסות הישראלית ללא רלוונטית.

5 באוקטובר: יום קצר, המישה דיונים

יום שישי 5 באוקטובר 1973 היה יום עבודה קצר עקב כניסת יום הכיפורים. אף שהרמטכ"ל נשאר במשרדו עד הלילה (ברטוב, 1978, עמ' 323), סדרת הדיונים האינטנסיבית שהחלה ב־08:25 נמשכה כחמש שעות והסתיימה לקראת השעה 13:30. חמשת הדיונים נשמרו במעין "קפסולת זמן" כתמלילים, סיכומים ותרשומות. לפיכך הם מספקים צוהר ייחודי לתודעת מקבלי ההחלטות ולתפיסת המציאות שלהם כיממה לפני תחילת המלחמה.

הימים שלפני 5 באוקטובר היו ימים מתוחים. מאז 24 בספטמבר הופנתה תשומת הלב בעיקר לסוריה עקב מוטרודות מהמצב שהביע מפקד פיקוד הצפון אלון יצחק

חופי בדיון מטכ"ל בנוכחות שר הביטחון. באותו יום נערכה גם גיחת צילום שהצביעה על היערכות לחירום בצבא הסורי. ב-1 באוקטובר, לאחר סוף השבוע הארוך של ראש השנה, התקיימה הערכת מצב אצל הרמטכ"ל, ואחריה הופצה פקודת "אשור/1" שכללה שורה של צעדים לתגבור רמת הגולן, עקב חשש מ"מחטף" בתגובה להפלת מטוסים סוריים ב-13 בספטמבר (ברטוב, 1978, עמ' 306; גולן, 2013, עמ' 222). החזית המצרית הטרידה פחות. לבקשת שר הביטחון דיין נערכה ב-3 באוקטובר התייעצות צבאית-ביטחונית בראשות ראש הממשלה עם שובה מנסיעה לחו"ל. בסיום ההתייעצות הוחלט לקיים דיון על המצב בממשלה ביום ראשון, לאחר יום הכיפורים שעמד לחול בשבת.

בליל ה-4-5 באוקטובר התקבל מידע נוסף שהוביל לסדרת הדיונים של 5 באוקטובר. במסגרת זו התקבלו ממצאי הפענוח של גיחת צילום בחזית המצרית (ראשונה מוצלחת מאז 24 בספטמבר) שהצביעו על כך שהצבא המצרי נמצא בהיערכות חירום חסרת תקדים בחזית התעלה, כולל תגבור של כ-30% בסוללות הארטילריה. כן הגיע מידע על כך שבחיל-האוויר הסורי נערכו שינויי היערכות שכללו גם קידום טייסות של מטוסי תקיפה משדה עורפי לשדות קדמיים יותר. התקבל הדיווח לגבי הזעקתו של ראש המוסד לפגישה עם הסוכן אשרף מרואן תוך שימוש במילת קוד שנקבעה לדיבור על מלחמה. לבסוף גם החל להגיע מידע על אודות מטוסים שנשלחו במטרה לפנות את משפחות היועצים הסובייטים ממצרים ומסוריה.

הדיון הראשון החל בשעה 08:25 אצל הרמטכ"ל. זאת היתה הערכת מצב קצרה שנמשכה כ-30 דקות, ושהותירה אחריה תרשומת חלקית בכתב ידו של שלישי הרמטכ"ל זוהר (להלן: דיון אצל הרמטכ"ל). בדיון אצל הרמטכ"ל נכחו סגן הרמטכ"ל טל, ראש אמ"ן, מפקד חיל-האוויר פלד, ראש מחלקת המודיעין של חיל-האוויר (מחמ"ן) ועוזר ראש אג"ם. מבחינה מעשית זה היה הדיון החשוב ביותר במהלך היום, שכן בסיומו קיבל הרמטכ"ל שורה של החלטות שכללו ביטול חופשות, העמדת חיל-האוויר בכוננות מלאה, הקצאת כוחות נוספים לרמת הגולן ולסיני והכרזת כוננות "גימ"ל" בצה"ל לראשונה מאז מלחמת ששת הימים.

הדיון השני התקיים אצל שר הביטחון דיין בשעה 09:00, והשתתפו בו משתתפי הדיון אצל הרמטכ"ל וכן עוזר שר הביטחון צור, מנכ"ל משרד הביטחון ועוזרים נוספים, כולל בראון, שלישי שר הביטחון, שתיאר את הדיון בספרו (בראון, 1992, עמ' 57-60, להלן: הדיון אצל שר הביטחון). זה היה מפגש המטה השבועי הקבוע של שר הביטחון, שהוסב לדיון במצב ובמידע שהגיע בלילה. הוא נמשך כ-40 דקות. דיין פתח את הדיון בהתייחסו לעלייה במספר סוללות הארטילריה בסמוך לתעלה ואמר: "רק מהמספרים אפשר לקבל שבץ". במהלך הדיון אימץ דיין את הרעיון לפנות לאמריקאים ולהעביר דרכם מסרי הרגעה והרתעה לסוריה ולמצרים. אשר להחלטות שקיבל הרמטכ"ל, סיכם דיין: "ליום כיפור זה, כל מה שעשית - טוב ויפה".

הדיון השלישי התקיים בשעה 09:45 במתכונת של התייעצות אצל ראש הממשלה

ובהשתתפות שר הביטחון, הרמטכ"ל, ראש אמ"ן, המזכיר הצבאי של ראש הממשלה רביב ורל"ש הרמטכ"ל שכתב את סיכום הדיון (להלן): ההתייעצות אצל ראש הממשלה). לפי כותרתו הוא נועד: "לדווח על הידיעות הנוספות והתנהגות עם האמריקאים" (עמ' 1). בדיון תוארו לראש הממשלה צעדי הכוננות שעליהם החליט הרמטכ"ל, והובהר שאינם כוללים גיוס של כוחות המילואים, וראש הממשלה קיבלה בו את הצעת דיון לפנות לאמריקאים. גולדה קיבלה גם הצעה נוספת של דיון לקיים ישיבת חירום של הממשלה עם כל השרים הזמינים.

הדיון הרביעי היה ישיבת ממשלה מאולתרת שכונתה "התייעצות צבאית-מדינית", וממנה נותר פרוטוקול מלא (להלן: ישיבת הממשלה). היא החלה בשעה 11:30 ונמשכה פחות משעה. נכחו בה, נוסף על ראש הממשלה ושר הביטחון, רק השרים תושבי תל אביב והסביבה: חיים בר-לב, משה דיין, שלמה הלל, מיכאל חזני ושמעון פרס. כמו כן נכחו הרמטכ"ל, ראש אמ"ן ועוזרים נוספים. דיון הציג לשרים, שחלקם התוודע לראשונה למתיחות, את הסיבה לכינוס הישיבה: "בתקופה האחרונה היו הרבה ידיעות [...] כאילו הם מתכוננים לחדש את המלחמה [...] בעשרים וארבע שעות האחרונות, באו בעניין זה ידיעות נוספות, ששינו במידה מסוימת את ההערכה השלילית שלנו לידיעות אלה, ולא הייתי אומר חיובית, אלא הערכה שמספיקה לזמן אתכם הנה" (עמ' 1).

הדיון החמישי היה פורום מטכ"ל שנערך בשעה 12:30 במתכונת "הערכת מצב - אינפורמציה", וגם ממנו נותר פרוטוקול מלא (להלן: פורום מטכ"ל). נכחו בו הרמטכ"ל, כל אלופי המטכ"ל ומוזמנים נוספים. הרמטכ"ל הסביר: "אנו זימנו את הפורום להגיד 'גמר חתימה טובה' ובהזדמנות זו שאתם פה יש לנו כמה אינפורמציות" (עמ' 2). זהו הדיון שבו אמר ראש אמ"ן את המילים המפורסמות על אודות סבירות "נמוכה מנמוכה" לפתיחתה של מלחמה ביוזמת מצרים וסוריה (עמ' 2-3). הרמטכ"ל קיבל את הערכתו של ראש אמ"ן אבל אמר: "היות שאנו לא עוסקים רק בפרשנות אלא אנו אחראים למצב, אנו חייבים לנקוט באמצעי הביטחון הדרושים" (עמ' 4). בדיון עודכנו האלופים על ההחלטות שהתקבלו בדיון הרמטכ"ל בבוקר.

את דיוני 5 באוקטובר לא ניתן לנתק משורה של דיונים קודמים של הצמרת המדינית והצבאית שהתקיימו בשנה שלפני המלחמה. דיונים כאלו התקיימו בסוף 1972 ובאופן אינטנסיבי יותר במחצית 1973 לקראת כוננות "כחול לבן" ובמהלכה (בעיקר בהתייעצות אצל ראש הממשלה ב-18 באפריל, בהצגת התוכניות לראש הממשלה ב-9 במאי, במפגשים בין דיון למטה הכללי ב-14 במאי וב-21 בו ובסדרת דיונים אצל הרמטכ"ל ושר הביטחון). במסגרת דיוני "כחול לבן" התבררו הבדלי גישות על אודות הסבירות למלחמה, נותחו מתארי המלחמה האפשריים, הוצגה תפיסת ההפעלה של הצבא למלחמה (גם של כוחות היבשה וגם של חיל-האוויר), נדונו מטרות המלחמה, נבחנה שאלת ההתרעה ונדונה הפנייה לארצות הברית במקרה של חשש ממלחמה.

השפעתה של תקופת כוננות "כחול לבן" על דיוני היום שלפני המלחמה ניכרת בשלושה היבטים: בכך שבדיוני אפריל-מאי, שהתנהלו באווירה נוחה יחסית וללא לחצי זמן, התעצב לפחות חלק מהמטען התפיסתי שאיתו הגיעו המשתתפים ל-5 באוקטובר; בתחושה בדיעבד של כל המשתתפים שההתמודדות עם הידיעות על אודות כוננת מצרים לצאת למלחמה במהלך חודש מאי היתה נכונה באופן עקרוני; ובהתחזקות מעמדו של ראש אמ"ן שהעריך אז כי הסבירות למלחמה היא נמוכה – ושצדק לכאורה (ברטוב, 1978, עמ' 307-308; בר-יוסף, 2001, עמ' 196, 409; גולן, 2013, עמ' 26; צורף ובויםפלד, 2022, עמ' 159). לפיכך דיוני אביב-קיץ 1973, יחד עם הדיונים בסוף ספטמבר ותחילת אוקטובר, משמשים נקודת הפתיחה של דיוני 5 באוקטובר.

ראש אמ"ן: הקונספציה המודיעינית

הסיפור של "הקונספציה המודיעינית" ידוע ושימש במשך שנים ההסבר העיקרי למצב הבעייתי של ישראל בתחילת המלחמה. לוועדת אגרנט היו ליקויים רבים, אבל חבריה הצליחו בכל זאת לפענח מערכת הבנות שהתקבעה בצמרת אמ"ן בשנים שלפני המלחמה, להמשיג אותה כ"קונספציה" ולתמצת אותה לשני מרכיבים. האחד היה שמצרים לא תצא למלחמה בלי שתצטייד במטוסי קרב-הפצה שיוכלו לתקוף בעומק ישראל ולהרתיע אותה. השני היה שסוריה לא תצא למלחמה ללא מצרים (וועדת אגרנט, 1974א, עמ' 8). אנשי הוועדה הגיעו למסקנה בעקבות השימוש שעשה במושג זה בעדותו ראש אמ"ן, ואף שחלק מאנשי אמ"ן הכחישו שהמושג היה בשימוש לפני המלחמה (מולצ'דסקי, 2013). רוב המשתתפים בדיוני 5 באוקטובר היו שותפים להערכה שהסבירות למלחמה נמוכה, אם כי לא בהכרח בגלל דקות בשני מרכיבי הנמקת הקונספציה, כפי שניסחה ועדת אגרנט.

הערכתם בעניין הסבירות הנמוכה למלחמה התבססה בעיקר על ניסיונם והערכתם את יחסי הכוחות, והיא היתה יותר אינטואיטיבית מאנליטית. היא התערערה כבר בפתח היום עקב הידיעות שהגיעו בלילה הקודם על אודות פינוי משפחות היועצים. את "הערבים" הם חשבו שהבינו, את "הרוסים" פחות. לכן ההתרחסות הזו, יותר מהסימנים האחרים, נתפסה אצלם כסותרת את ההסבר המרגיע שניתן עד אז לפעילות החריגה בשתי החזיתות. היא עוררה במשתתפים אי נוחות בעוצמות שונות. אבל הדיונים מלמדים שהערכה בסיסית זו לא קרסה לחלוטין, והמשתתפים השתמשו בדרכים שונות כדי ליישב את המתח שבינה למידע הסותר. איש מהם לא הצליח להסביר, גם לעצמו, מדוע בעצם ההערכה שגויה.

היחיד מהמשתתפים שהמשיך להאמין באופן מלא בהערכת הסבירות הנמוכה היה ראש אמ"ן, שחזר על הקו העקבי והנחרץ שלו מדיוני דצמבר 1972 ואפריל-מאי 1973. זעירא השתתף בכל חמשת הדיונים לאורך היום ואמר בהם דברים דומים מאוד. הוא פתח את סקירת המודיעין שלו בדיון אצל הרמטכ"ל במילים: "ההערכה הבסיסית,

שהערבים מפחדים ולא ילכו למלחמה – לא השתנתה" (עמ' 1). את הסימנים המעידים בימים שקדמו לדיונים הסביר כנובעים מחששות של מצרים וסוריה מכיוון שהם: "תמיד חוששים", או שהם: "ראו את הקרב האווירי [בסוריה] כמלכודת שטמנו להם", או עקב שורה של "אירועים אצלנו" (עמ' 2). בהתייעצות אצל ראש הממשלה זעירא היה נחרץ יותר וסיכם בקצרה: "הסורים והמצרים חוששים מהתקפה שלנו" (עמ' 2). נוסף על הביטחון בהערכתו גם הוא הוטרד מפינוי משפחות היועצים: "הלילה קרה דבר מוזר" אמר בישיבת הממשלה (עמ' 2) ואצל שר הביטחון אמר: "זה מכניס לי ספק" (עמ' 59). הוא הודה אצל הרמטכ"ל: "אינו יודע למה הרוסים עזבו" והציג שלושה הסברים. אבל ניכר שהוא העדיף את ההסבר ולפיו: "הסורים והמצרים אחוזי חרדה מפני תקיפות שלנו, הרוסים מאמינים שיש אפשרות כזו ולכן החליטו להתפנות" (עמ' 1-2). בהתייעצות אצל ראש הממשלה הציג זעירא הסבר שחצני, ולפיו הרוסים חושבים שתהיה מלחמה ביוזמה ערבית: "כיוון שאין הם מכירים מספיק את הערבים" (עמ' 1).

בשתי החזיתות חלו בהיערכות הצבאות ובמוכנותם שינויים דרמטיים ששחקו לחלוטין את מרחב ההתרעה (באופן שונה לחלוטין מהמצב באפריל-מאי). אבל מערכת הסימנים המעידים הזו הטרידה אותו פחות, ואת השלכותיה לעניין ההתרעה לא הסביר. בעניין התרגיל במצרים הודה זעירא אצל שר הביטחון: "אין לי אינדיקציה איזה תרגיל הוא זה", אך הוא המשיך להסביר: "אני בהערכה הבסיסית לא רואה שינוי" (עמ' 59). בפורום המטכ"ל שסיים את יום הדיונים, אמר אומנם שהמצב "היום הוא יותר עם סימני שאלה מאשר היה, אני יודע, לפני 24 שעות" (עמ' 3). אבל הוא הציג את גישתו הנחרצת, ולפיה "הסבירות למלחמה ביוזמת מצרים וסוריה היא... נמוכה מנמוכה" (עמ' 2-3). אפשר שזעירא קיווה שהפגישה הלילית המתוכננת של זמיר עם מרואן, שעליה דיווח בדיונים אך לא כעניין מרכזי, תאפשר דווקא ליישב את הסתירה בדרך שתתאים להערכתו.

מזווית ראייה תפיסתית הבעייתיות בהתנהלותו של זעירא אינה רק בטעות הברורה שלו בהערכה ואף לא בכך שלא התריע על "מלחמה מחר". גם בר-יוסף (2001), ממבקרו הבולטים ביותר, מסכים שבבוקר 5 באוקטובר לא היה ניתן לקבוע "באופן קטיגורי" שהמלחמה תתחיל למוחרת (עמ' 406). היא גם אינה קשורה רק בפרשייה הבעייתית של אי הפעלת "האמצעים המיוחדים" שאותה תיארה ועדת אגרנט בצדק רב כ"כישלון מקצועי חמור" (אדרת, 2020; בר-יוסף, 2013).

הבעייתיות בהתנהלותו קשורה יותר, בהרבה, לאופן הנחרץ שבו הציג את גישתו, ולאופן השגוי שבו תפס ראש אמ"ן את תפקידו סביב השולחן. התפקיד של המודיעין הוא לא לחזות את העתיד אלא לעזור למקבלי ההחלטות לחשוב עליו (Nye, 1994). זעירא היה בעמדה מצוינת לבחון באופן ביקורתי את מערכת התפיסות הישראלית ולזהות את הפער בינה לבין המציאות שנוצרה, הן בקשר למרחב ההרתעה והן בקשר ליחסי הכוחות. הערכת הסבירות הנמוכה שלו אכן הפכה רלוונטית פחות לאורך

היום, והאמון של מקבלי ההחלטות בה התערער. אבל בהתעקשו לחזות את העתיד נכחה גישתו הנחרצת של זעירא בחדרי הדיונים, הקשתה על זיהוי הפער ומנעה התפתחות של הבנה אחרת לגבי המציאות. היא בוודאי לא עזרה למקבלי ההחלטות לחשוב על העתיד שהקדים להתממש.

הרמטכ"ל: הקונספציה הצבאית

השינוי הגדול שהתרחש אצל הרמטכ"ל בבוקר 5 באוקטובר היה שהצליח להשתחרר, לפחות חלקית, מהערכת הסבירות הנמוכה כבסיס לקבלת ההחלטות שלו. זאת היתה תבנית דומה לגישתו באפריל-מאי 1973. גם הפעם הוא המשיך להעריך שהסבירות למלחמה נמוכה, אבל הוא הגיע למסקנה שנכון להיערך לאפשרות שהערכה זו שגויה (מבלי לברר מדוע בעצם היא עלולה להיות שגויה). השינוי קרה כנראה עוד לפני הדיון הראשון אצלו שבו כבר הציג גישה, ולפיה: "בסיסית, איני מניח שהולכים לתקוף. אבל אין לי די הוכחות שאינם הולכים לתקוף [...] לכן סיכמנו ביטולי חופשות בשריון ועתה בחיל-האוויר" (עמ' 6). אלו היו צעדי כוונות משמעותיים, אך הם שאפשרו למעשה להימנע מבירור של המצב הייחודי שנוצר בזירת המלחמה ושל השלכותיו (תמרי, 2012, עמ' 413).

בהיעדר בירור כזה המשיך דדו להתנהל לאורך היום בתוך הסתירה בין הערכתו לבין ההחלטות שקיבל. בהתייעצות אצל ראש הממשלה הסביר שהוא: "עדיין חושב שהם לא עומדים לתקוף" אבל "אין לנו הוכחה פוזיטיבית" לכך, ולכן: "בחג נעשה כוונות גבוהה בכל הצבא כולל ביטול חופשות [...] יהיו לנו יותר טנקים בתעלה ובסוריה" (עמ' 3). בפורום המטכ"ל קיבל הרמטכ"ל את הערכת אמ"ן והסביר שהוא: "רואה את המלחמה כפחות סבירה כרגע". אבל בגלל: "שאינ לנו הוכחה פוזיטיבית [...] נכריז על כוונות מצב גימל" (עמ' 3). אחרי המלחמה אמר דדו לוועדת אגרנט שחשב שהוא: "לוקח מקדם ביטחון גבוה" כיוון שלא חשב שמדובר במלחמה (אגרנט, 1974, עמ' 240). הסתירה ליוותה אותו גם בסוף היום כשיצא לביתו והתלבט "האם לא הגזמנו" (ברטוב, 1978, עמ' 324).

מה שאפשר את ההתנהלות הזו של הרמטכ"ל היא יישומה של "הקונספציה הצבאית", כפי שהתפתחה בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים בסדרה של דיונים ומשחקי מלחמה. מהדברים שאמר במהלך היום, עולה שבתודעת הרמטכ"ל השתלבו שלושה עניינים. הראשון היה תפיסה, ולפיה "מלחמה גדולה" אינה יכולה להתחיל בלי התרעה מפורשת שתגיע מאמצעי האיסוף האיכותיים. העניין השני היה הערכה שאם יתממש בכל זאת מהלך התקפי של האויב, הוא יהיה מוגבל בהיקפו. והשלישי: האמונה, ולפיה הכוח הסדיר (300 טנקים בסיני וכ-180 טנקים ברמת הגולן) בשילוב עם חיל-האוויר יצליחו לבלום מתקפה בשתי החזיתות עד לגיוס המילואים (אגרנט, 1974, עמ' 225-237; הרצוג, 1998, עמ' 258; גלבר, 2021, עמ' 27 ו-564; טל וטל, 2019, עמ' 172-173).

העניין הראשון קשור לאופן שבו תפס הרמטכ"ל את סוגיית ההתרעה כמי שתגיע ממידע מפורש ("ידיעת זהב") ולא מניתוח כללי של תמונת המצב. תפיסה זו משתקפת היטב בדבריו בדיוני אפריל-מאי. למשל, כשהוצגו לו תוכניות חיל-האוויר ב-9 במאי 1973, דיבר הרמטכ"ל על התרעה למלחמה מצרית-סורית מתואמת של 48 שעות ועל התרעה של 24 שעות כמצב "הכי חמור" (עמ' 16-17). גם ביום הדיונים הוא הבחין בין "המלחמה הגדולה" שעליה ציפה לקבל "אינדיקציות נוספות", לבין מהלך מוגבל יותר שיכול להתממש ללא אינדיקציות כאלו. בישיבת הממשלה אמר שאם "באמת תהיה להם כוונה רצינית" הוא "מעריך שנקבל עוד ידיעות" (עמ' 3). גם בפורום מטכ"ל העריך: "שאם אומנם יש להם כוונה לתקוף בו זמנית מסוריה וממצרים, אנחנו עוד נקבל את ההתרעה", מכיוון "[ש]בכל זאת יש לנו כך וכך מקורות" (עמ' 4).

העניין השני קשור להערכתו על אודות מאפייניו של המהלך המוגבל שיכול להתממש. הרמטכ"ל לא פירט את הערכתו, אבל הוא לא סתר את הניתוח של ראש אמ"ן שהתייחס לנושא לאורך היום וחזר למעשה על האפשרויות שנותחו בהרחבה יחסית בדיוני אפריל-מאי 1973. למשל, זעירא הציג בפורום מטכ"ל (נוסף על אפשרות המלחמה המתואמת שסבירותה "נמוכה מנמוכה") ניתוח ולפיו: "המטרה הסורית יכולה להיות איזשהו מחטף ברמת הגולן ואם זה ילך גם ריצה יותר עמוקה". לגבי מצרים תיאר: "פתיחה באש או פשיטה בהליקופטרים או בחצייה [של התעלה]" (עמ' 3). על בסיס דיוני אפריל-מאי אפשר להניח שגם הרמטכ"ל העריך את האיום שיכול להתממש באופן דומה. בוועדת אגרנט העיד הרמטכ"ל כי לא מלחמה הטרידה אותו אלא: "זה שיכולה להיות איזו פעולה סורית וייתכן שלצורך זה המצרים נמצאים בכוננות" (אגרנט, 1974, עמ' 240).

העניין השלישי הוא הביטחון ביכולתו של הצבא הסדיר (ללא המילואים) וחיל-האוויר לבלום מהלך התקפי מפתיע. בפורום מטכ"ל הסביר דדו: "אם תהיה לנו התרעה פוזיטיבית, כמובן שאנו נגייס מילואים". אבל ברקע הדברים עמדה תפיסה בסיסית ולפיה: "אם יקרה המצב הכי גרוע שאפשר, כלומר שתיפתח התקפה בלי אף מילה נוספת, אז אנו נצטרך לבלום באמצעות הכוחות הסדירים, זאת אומרת באמצעות חיל-האוויר וכל הכוחות שיש לנו בקוויים" (עמ' 4). בעדותו בוועדת אגרנט הגדיר בעצמו את הגישה הזו כ"קונספציה" (עדות מיום 29 בינואר 1974, עמ' 52-53). כך גם הגדירה אותה הוועדה. היא נתנה לה את הכותרת "הצבא הסדיר יבלום", קבעה שהיתה מקובלת גם על הדרג המדיני ומצאה שלא היתה מבוססת על ניתוח מקצועי (אגרנט, 1974, עמ' 225-237).

ואכן דדו גרר בעניין זה פער לא מבורר בין התפיסה של "בלימה מוחלטת [...] לא לתת להם להיכנס" שהציג בהצגת התוכניות לראש הממשלה במאי (עמ' 10), לבין היעדרו של ניתוח רציני לגבי הסד"כ ותפיסת ההפעלה שנדרשים לצורך כך, הן ביבשה (גולן, 2013, עמ' 73) והן בחיל-האוויר. דבריו בעניין זה בדיונים שקדמו

ל-5 באוקטובר, משקפים את הפער הזה. לדוגמה, לגבי חזית הדרום אמר דדו בהצגת התוכניות לראש הממשלה במאי: "פה אנחנו מרגישים שלא צריך לגייס מילואים, זה מספיק לבלימה, זה פלוס חיל-האוויר [מספיק] לבלום" (עמ' 14). את חיל-האוויר הוא תיאר שם כמי שיכול: "לעצור בלימה אם תהיה מתקפה בשתי החזיתות" (עמ' 15).

אבל נוסף על האמירות האלו נראה שדדו היה מודע לכך שאין מדובר בבלימה מוחלטת אלא בהערכה שיהיו לאויב הישגים קרקעיים מוגבלים לפרק זמן קצר, ואחריהם הוא ייהדף לשטחו (גולן, 2013, עמ' 69). בהתייעצות אצל ראש הממשלה ב-3 באוקטובר הוא הסביר לה בעניין רמת הגולן: "אין הגנה הרמטית [...] הם יכולים לקחת מוצב ולהגיע עד יישוב כלשהו, ואנו נהיה מסוגלים לבלום ולעצור אותם ולהפעיל את חיל-האוויר ולהביא יותר כוחות ולהכריע את המלחמה" (עמ' 8). כך או כך, כתוצאה מהחלטות הרמטכ"ל נעשו במהלך היום צעדי כוננות משמעותיים: בשעה 10:45 הוכרז מצב כוננות ג' בצה"ל לראשונה מאז מלחמת ששת הימים; מוצב הפיקוד העליון נפתח בשעה 12:30 והחל לפעול; חטיבת בית הספר לשריון הוטסה לסיני, וכוחות נוספים למרחב שלמה; שני גדודים של חטיבה 7 וגדוד מבית הספר לשריון הועברו לרמת הגולן; מנגנון גיוס המילואים הועמד בכוננות משעה 16:15; חיל-האוויר נערך למלחמה ואף קיים בצוהרי היום תדריך חילי לפקודת "דוגמן 5" לתקיפת מערך טילי הקרקע-אוויר בסוריה; ובמטכ"ל ובחיל-האוויר הוכנו עדיפויות לרכש דחוף בארה"ב. בערב הופצה פקודת "אשור/2" שסיכמה את הצעדים האלו (גולן, 2013, עמ' 235-240; טל וטל, 2019, עמ' 172-173; גלבר, 2021, עמ' 564).

ההחלטות שקיבל הרמטכ"ל שיקפו, אפוא, גישה שנראתה לו ולכל משתתפי הדיונים הגיונית ונכונה. לפי גישה זו, שהוצגה בפירוט יחסי בדיוני אפריל-מאי, הכוח הסדיר המתוגבר, בצירוף חיל-האוויר שכוננתו הועלתה, יוכל "לבלום" מתקפה ערבית משולבת, אם תתממש, ובוודאי שאת המהלך המוגבל שנתפס כסביר יותר. בדיעבד גישה זו היתה הרסנית ליום הדיונים לא פחות וכנראה יותר מההערכה לגבי הסבירות הנמוכה למלחמה שממילא התערעה. היא יצרה אצל המשתתפים תחושה שמחיר הטעות הצטמצם מאוד, ולא חייבה אותם לבירור רציני של תפיסותיהם. לזעירא סייעו ההחלטות להתמודד עם ה"ספק" שהתעורר בו לנוכח פינוי משפחות היועצים. לדרג המדיני הן אפשרו להימנע מגיוס המילואים בעיתוי בעייתי.

התפיסה ולפיה "הסדיר יבלום" היתה מופרכת לחלוטין, בוודאי בהקשר הייחודי שנוצר בראשית אוקטובר, ופעריה אכן התבררו בתוך יממה. קיימת אומנם טענה ולפיה התפיסה לא עמדה כלל למבחן ביום הכיפורים, שכן הכוחות הסדירים לא נערכו למלחמה אלא לקראת הפגזות ארטילריה או פשיטות קומנדו בחזית התעלה ומול "מחטף" או "יום קרב" ברמת הגולן (בר-יוסף, 2001, עמ' 193). עם זאת ספק רב אם איזו צורת היערכות אחרת של הכוחות היתה מצליחה לבלום את ההיקף

העצום של כוחות האויב שנערכו בגבולות בימים שלפני המלחמה. הרמטכ"ל לא היה מודע לכך שחיל-האוויר לא היה ערוך בכלל למשימה הזו, ומכל מקום ביבשה היה צריך לגייס לפחות היקף כלשהו של כוחות המילואים.

הקמת קו בר-לב בחזית תעלת סואץ (דובר צה"ל)

"באותו בוקר של יום שישי הייתי צריכה [...] לצוות על גיוס" כתבה גולדה אחרי המלחמה (מאיר, עמ' 308). ואכן סוגיית גיוס המילואים היא מרכיב מרכזי בפער שבין ההחלטות ביום הדיונים לבין ההיערכות שנדרשה כדי להתמודד עם מתאר המלחמה שעמד כבר בפתח. אבל איש ממשותפי הדיונים לא הציע לגייס את המילואים אפילו לא גיוס חלקי וחשאי. גם לא אלוף טל שב-30 בספטמבר, כמה ימים לפני כן, הציע לרמטכ"ל לגייס את המילואים והעלה השגות על הערכת המודיעין (אגרנט, 1974א, עמ' 28-29; טל וטל, 2019, בעמ' 139-148). הדברים היחידים שנאמרו בעניין גיוס המילואים במהלך היום התייחסו להיבטים החוקיים והפרקטיים של הגיוס במהלך יום הכיפורים, אם יידרש.

שר הביטחון וראש הממשלה: הקונספציה המדינית

ב-21 במאי 1973 אמר דיין לאלופי המטכ"ל: "ג'נטלמנים, בבקשה להתכונן למלחמה [...] לקיץ זה" (בראון, 1992, עמ' 29). זאת היתה גישתו הברורה בתקופת "כחול לבן", אך חששותיו ממלחמה פחתו במהלך הקיץ. דברי חופי בדיון ב-24 בספטמבר לגבי המצב ברמת הגולן עוררו אצלו שוב את החשש, והוא שיזם את סדרת הדיונים על אודות הצפון, כולל את הדיון אצל ראש הממשלה ב-3 באוקטובר.

ביום הדיונים שלפני המלחמה נמנע דיין מלהציג באופן ברור את הערכתו לגבי הסבירות למלחמה. אבל ניכר ש-5 באוקטובר היה בכל זאת יום משמעותי בעבורו, שכן הדו"ח שקיבל באותו בוקר על שינויי ההיערכות לאורך התעלה הבהיר לו את חומרת המצב גם בחזית המצרית. בהתייעצות אצל ראש הממשלה הוא זיהה שההיערכות המצרית היא: "כאילו לקראת צליחה. לא 100%, אך קרוב לכך" (עמ' 3). עוד קודם לכן, בדיון אצלו, שאל את ראש אמ"ן האם: "בכל הטרופיק [תעבורת תקשורת] של הקוויים במצרים, אין דבר מיוחד?" (עמ' 58-59). תשובתו של זעירא, ולפיה "שקט לגמרי" זכתה מאז לניתוח ביקורתי מאוד, וייתכן שאכן היא הרגיעה את דיין. אף שהעלה אחר כך את האפשרות שהתרגיל הוא "כיסוי" (עמ' 59), מדבריו בדיונים עולה שהמשיך להיות מוטריד בעיקר מהמתרחש בצפון. נראה שדיין תפס את הפעילות המצרית כאיום אמיתי שמועד מימושו אינו מיידי.

כך או כך, הפתרון שקידם דיין ביום הדיונים היה מבוסס על הערכה, ולפיה יש עדיין זמן למהלך מדיני שיתבסס על ערוץ התיווך האמריקאי. הרעיון הזה התפתח בעקבות דברים שאמר בדיון אצלו צבי צור, הרמטכ"ל לשעבר ויועץ השר. צור העריך שאם אכן מדובר במלחמה, המצרים רוצים "לעשות אותה במפתיע", ולכן הוא הציע: "להביא לידיעתם שאנחנו לוקחים זאת ברצינות" באמצעות העברת מסר "דרך האמריקאים" או בהתבטאות בתקשורת (עמ' 59-60).

דיין לא התלהב להעביר מסר פומבי למצרים, אבל הוא אימץ את ההצעה לפנות בדחיפות לארצות הברית מכיוון "ש[ב]קונטקסט של השאלה הפוליטית - זה טוב לנו שהאמריקאים ישאלו את הרוסים". מהדברים שאמר דיין לא נראה שהוא האמין שאכן מדובר במהלך התקפי אבל: "ביחסים עם האמריקאים כדאי לנו להציג זאת כך שבהחלט אפשרית תקיפה מצידם". לכן הוא סיכם את הדיון אצלו (לאחר ויכוח עם זעירא שהתנגד להעברת חלק מהמידע, לכאורה מטעמי ביטחון המקורות) בכך שהוא ימליץ לראש הממשלה: "להתקשר איתם ולומר כי מה שראינו [בעבר] בסבירות יותר נמוכה - אנחנו רואים כעת בסבירות יותר גבוהה ... [ו]גם לתת להם הבטחה, שמצידנו אין כל כוונת התקפיות" (עמ' 60).

בהתייעצות אצל ראש הממשלה הציע דיין לגולדה: "לומר לאמריקאים, בדרג פוליטי רציני, [ש]קיבלנו [...] שהסורים הולכים לתקוף [...] להבהיר להם שלנו אין כל כוונה [...] אולי [הסורים] יצאו מדעתם והכוונה להתקיף". דיין המשיך והסביר "באם ירגיע, טוב. באם לא - נבקש מייד עוד צידוד" (עמ' 3-4). בדיון אצלו דיבר דיין על פנייה שתועבר מהאמריקאים לערבים דרך הרוסים (עמ' 60). עכשיו, אצל ראש הממשלה, חזר על כך שוב: "שיגידו לרוסים שאם יתחילו יקבלו מים קרים" (עמ' 4), אבל ייתכן שהוא חשב גם על הערוץ הישיר של קיסינג'ר למצרים (קיפניס, 2012).

ראש הממשלה קיבלה את הצעתו של דיין והנחתה להעביר את המסר. בישיבת הממשלה היא עדכנה כי הועבר כבר מסר "שאיננו מתכוונים לשום דבר" (עמ' 5). אבל בגלל סיבות שונות המסר הגיע לקיסינג'ר באיחור רב, רק לקראת פרוץ

המלחמה עצמה. הוא עצמו כתב שכאשר העירו אותו: "נותרו רק תשעים דקות של שלום במזרח התיכון" (קיסנינג'ר, 2004, עמ' 9). סביר שגם כאשר הוחלט על שליחתו כבר לא היה ביכולתו להשפיע על ההחלטות שהתקבלו בסוריה ובמצרים.

קיפניס קושר את חילופי הדברים הקצרים אצל ראש הממשלה עם "קונספציה מדינית", שבמרכזה תיאום בין ישראל לקיסנינג'ר לגבי דחיית גישושי השלום של סאדאת עד לאחר הבחירות שעמדו בפתח. לשיטתו ישראל התחייבה בתמורה: "שלא להקדים מתקפת מנע ולא להסלים מתיחות [...] על ידי גיוס מילואים רחב". לפי הסבר זה: "הימנעותם של מאיר ודיין ממתקפת מנע ומגיוס המילואים בימים שקדמו למלחמה היתה ביטוי למחויבות הסודית הזו" (קיפניס, 2012, עמ' 14-15). את הקונספציה המדינית במתכונת הקיצונית של קיפניס לא ניתן למצוא בדיוני 5 באוקטובר 1973, וספק אם היתה כזו. אבל ברור שדיין וגולדה היו שותפים לקונספציה מדינית אחרת, ולפיה עדיף "לקבל את האש המצרית" ולא "את התכתיב המצרי המדיני לנסיגה", כדברי דיין בנאום לפני המלחמה. השר ישראל גלילי אמר במפורש בהתייעצות ב-18 באפריל 1973 שהאפשרות למלחמה: "היא השתלשלות מהעובדה שאיננו מסכימים לחזור לקו [הגבול] הקודם" (עמ' 14). ואכן תפיסה זו עיצבה את המדיניות שלהם תוך מודעות לכך שהיא עלולה להוביל בסופו של דבר למלחמה (בר-יוסף, 2013, עמ' 6-8). הקונספציה המדינית הזו התבססה על הערכה של יחסי הכוחות במצב שבו ישראל נערכת כהלכה למלחמה. שניהם לא זנחו אותה לחלוטין, אבל מהדיונים ברור שהם לא התלהבו לבחון אותה בנסיבות שאליהן נקלעה ישראל באוקטובר 1973.

הפנייה לאמריקאים היתה לכאורה חלופה סבירה בנסיבות שנוצרו והמשך למדיניותם ולמגעיהם העקיפים שהתקיימו עם מצרים בתיווך אמריקאי. דיין וגולדה התלבטו בה גם בדצמבר 1972 ובאפריל-מאי 1973 והכריעו בעדה. גם עתה היא אפשרה פעלתנות כלשהי מבלי לשלם את המחירים של האפשרויות האחרות, בעיקר של גיוס המילואים. והכול בתקופה שלפני הבחירות, כאשר האיום לא נתפס כוודאי, ולנוכח הפחתת הסיכון עקב החלטות הרמטכ"ל. ההשפעה של הבחירות שתוכננו ל-30 באוקטובר 1973 על החלטותיהם אינה מופיעה במפורש בדיונים (למעט אזכור עקיף בדברי דיין בדיון אצלו, עמ' 57). בוועדת אגרנט הם נשאלו על כך: "ושניהם הכחישו זאת נמרצות בהן צדקם". הוועדה בחרה לתת אמון בעדותם (אגרנט, 1974, עמ' 31), אך ממרחק השנים קשה להאמין שעניין זה היה, במודע או שלא במודע, מחוץ למערכת השיקולים הכוללת.

דיין וגולדה חשבו כנראה שהמהלך המצרי קשור בתביעותיו המדיניות של סאדאת, ולכן הם העריכו שיש היגיון לנסות לפתור את המשבר באמצעות פנייה לאמריקאים וספציפית לקיסנינג'ר בעל הקשר הישיר למצרים. הפנייה לאמריקאים נבעה מעוד שני עניינים שהטרידו אותם. האחד: מכך שישראל תפתח ראשונה במלחמה ותמצא את עצמה במצב בעייתי מול העולם, בעיקר מול הממשל האמריקאי שלתמיכתו

תזדקק (צורף ובויםפלד, 2022, עמ' 148). העניין השני היה החשש מהתפתחותה של דינמיקת הסלמה בלתי נשלטת, דוגמת זו שהתפתחה ערב מלחמת ששת הימים, ושהותירה בהם כנראה רושם חזק. בדיון אצלו הסביר דין: "ב-1967 זה התחיל להתגלגל, ואף אחד לא יודע מי חשד במי – צריך כעת לנסות לשבור את מעגל הקסמים הזה" (עמ' 60).

גם גולדה הזכירה בהתייעצות אצלה את התקופה שלפני מלחמת ששת הימים ואמרה: "יש נקודות שחוזרות על עצמן מלפני 5 ביוני 1967 [...] שגם זה אולי צריך לומר לנו משהו" (עמ' 4). בביוגרפיה שלה היא הציגה את הדברים האלו כביטוי לאינטואיציה שלה שמדובר במלחמה (מאיר, 1975, עמ' 308). באופן דומה מסבירים זאת חלק מהחוקרים שעסקו בדיונים. אבל התשובה לשאלה מה באמת העריכה ראש הממשלה ביום הדיונים ברורה פחות. גם לגבי הדברים האלו לא ברור אם היא מתייחסת לחשש מדינמיקה של הסלמה או לכוונות התקפיות קונקרטיות של סוריה ומצרים. ברקע נמצאת, כמובן, גם פגישתה עם המלך חוסיין ב-25 בספטמבר שממנה יצאה אומנם מוטרדת, אך היא קיבלה כנראה את הפרשנות המרגיעה לגביה של דין, דדו וזעירא.

ההחמצה: על איזו "מלחמה" מדובר?

בהתייעצות, שהתקיימה בבית ראש הממשלה באפריל 1973, היא שאלה: "איך נדע, כאשר נדע? לפי ההכנות?" וקיבלה הסבר על התרעה באמצעות סימנים מעידים (עמ' 3). עתה, משהתממשו כל הסימנים, חשה אי נוחות מהמצב אבל לא ניסתה להבין את המשמעות שלו על יכולתה לקבל החלטות. בישיבת הממשלה הסתייגה גולדה במפורש מההערכה בעניין מהלך התקפי מוגבל ואמרה: "קשה להניח שעם כל הכוח שיש להם הם פתאום ישלחו להפגיו חמש דקות או עשר דקות יישוב זה או אחר. הרי לזה לא נחוץ כל מה שהם העמידו לעצמם שם" (עמ' 5). לפי דברי ישראל ליאור, המזכיר הצבאי שלה: "לקראת הצוהריים כבר חרגה דאגתה מעבר לגבולות השיגרה [...] כרסם בה הספק [...] 'משהו קורה', אמרה – אך לא ניסתה לנחש מה" (הבר, 1987, עמ' 22).

לגולדה היו תחושות נכונות, אבל בדיעבד ברור שההימנעות מלקיים דיון רציני בשאלה מה יהיו מאפייני המהלך ההתקפי והיקפו, אם יתממש, היא ההחמצה התפיסתית הגדולה ביותר של היום. מי שהיה צריך לנהל אותו היה הרמטכ"ל בוודאי לאחר שהצליח להתנתק מהערכת הסבירות הנמוכה כבסיס להחלטותיו. אבל נראה שלאחר ההחלטות שקיבל בבוקר, כנראה שהוא לא ראה צורך בדיון. שר הביטחון התנגד לדיון כזה במפורש, וראש הממשלה לא ידעה לתרגם את אי הנוחות שלה למחשבה על מאפייני המהלך או להנחיה לקיים דיון על כך. בהתבטאות אומללה היא אף ביטאה קושי לעסוק בעניין זה כשאמרה: "מי יודע? אנו לא יושבים איתם ולא יודעים מה הם רוצים לעשות" (עמ' 5).

בהיעדר דיון כזה לא הצליחו המשתתפים להשתחרר לגמרי מהערכת הסבירות הנמוכה ונותרו עם הערכותיו של ראש אמ"ן ועם הסיכון שפחת לכאורה עקב החלטות הרמטכ"ל. הם לא הצליחו לדמיין מתאר שיאפשר לאויב הישגים שיצדיקו בראייתו את הסיכון במלחמה. בהיעדר דיון במאפייניו האפשריים של המהלך ההתקפי (שהתברר למוחרת כמתקפה משולבת רחבת היקף) הם גם התקשו להבחין בפער שבין החלטות הרמטכ"ל לבין ההיערכות שנדרשת למול האיום שבפתח.

זהו פער שנגרר למעשה מאז הדיונים באפריל-מאי. גם אז עסקו במתארי המלחמה האפשריים, אבל הם לא הצליחו להבין את הגיונה. הם הסתפקו בהנחה שלפעמים הצד השני אינו הגיוני. "מבחינה לוגית", הסביר זעירא בהתייעצות אצל ראש הממשלה ב-18 באפריל: "זאת תהיה טעות עבור מצרים לפתוח במלחמה" (עמ' 1). גולדה היתה אומנם ערנית לבעייתיות של שיטת הניתוח הזו והסתייגה ממנה. אך גם היא לא הציעה מסגרת אחרת לניתוח זולת הצורך: "להיות מוכנים לדברים לא הגיוניים" (צורף ובויםפלד, 2022, עמ' 158).

ההחמצה הזו בולטת עוד יותר כאשר משווים אותה לעומק התפיסתי שאליו הגיע סאדאת הן בהצלחתו להיחלץ מהמחשבה הצבאית המצרית המסורתית והן בהבנתו העמוקה את מערכת התפיסות הישראלית. סאדאת (1978) לא המתין להגעת מטוסי התקיפה אלא ניסח תפיסה אסטרטגית חדשה שבמרכזה: "פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים" (עמ' 250-252). לעצם היציאה למלחמה היתה בראייתו יותר חשיבות מההישגים הצבאיים בה. התפיסה הזו תורגמה למהלך לכיבוש שטח מצומצם בעומק של כ-12 עד 20 ק"מ בצד המזרחי של התעלה. שיתוף הפעולה עם סוריה נועד לפצל את המשאבים הישראליים המוגבלים ולהקשות על ניהול המלחמה (שאזלי, 1987; גמאסי, 1994; בר-יוסף, 2001; אשר, 2003).

ההתפתחות התפיסית הזו, במתכונתה המלאה, הוחמצה לגמרי על ידי הישראלים וממילא לא הוצגה או נדונה בדיוני 5 באוקטובר. לאורך היום הדיון היחיד שבו עסקו, לזמן קצר מאוד, במאפייניו האפשריים של המהלך ההתקפי התנהל דווקא בישיבת הממשלה. הוא התפתח בקשר לשאלת הסמכות להחליט על תקיפות אוויריות וגיוס מילואים במקרה של "מלחמה". השר גלילי הוא שהעלה את הנושא, ונראה שגם הוא חש שהמצב הלא שגרתי עלול לחייב צעדים שלא נקטו בין המלחמות. בעקבותיו ביקשו חלק מהשרים להבין מה יעשה האויב, כדי לדון בשאלת התגובה הישראלית והסמכות לאשרה (עמ' 5).

את הצורך לדון במאפייניו של המהלך ההתקפי העלה שר המשטרה שלמה הלל. הוא אמר: "שהיה טוב לשמוע מה האופציות הממשיות העומדות היום בפניהם" ובאופן כללי יותר ניסה להבין את "הכוונה אצל הצד השני" ואת משך הזמן הצפוי של המהלך. הלל זיהה שהדיון על היגיון הפעולה המצרית היה חסר, ולכן הוא ביקש לקבל: "הערכות מבוססות יותר על מה בעצם הם יכולים לעלות על דעתם" (עמ' 3). שר הסעד חזני שאל אשר לרמת הגולן האם: "יכולה להיות פעולה מוגבלת, כמו

הפגזת יישובים או דבר דומה?" (עמ' 4).

דיין סירב בעקשנות להיכנס לדיון. ניכר שלא ראה בישיבת הממשלה את הפורום הנכון לדון בעניין זה: "אתה שואל ואני איני עונה" אמר לחזני, והסביר: "כי מה יהיה אם הם יעשו משהו – כאשר איננו יודעים מה הם יעשו – קשה לומר. יכולות להיות למצב חמישים וריאציות" (4-5).

ראש אמ"ן ענה בכל זאת ותיאר כמה אפשרויות שכולן: "בסבירות נמוכה והנמוכה ביותר היא חציית התעלה". האפשרות שאותה תיאר בסבירות הגבוהה יותר היתה "פשיטות ואולי ירי פה ושם". כדי להסביר את גישתו הוא רמז (בפעם היחידה במהלך יום הדיונים) לקונספציה המודיעינית והסביר כי גם הסורים וגם המצרים: "מודעים מאוד לנחיתות האווירית שלהם", ולכן: "לא ילכו למלחמה, בוודאי לא למלחמה גדולה. אולי במקרים קיצוניים ילכו לדבר קטן מתוך תקווה שלא יתפתח לדבר הגדול" (עמ' 5).

לשאלת השר הלל, אם "דבר קטן" כולל גם את "חציית התעלה", לא ניתנה תשובה בדיון, שכן הרמטכ"ל נטל שוב את רשות הדיבור והמשיך לעסוק בעניין הסמכויות לאישור התגובה הישראלית.

סיכום: מדוע הוחמצה ההזדמנות?

כשנשאל זעירא עשרות שנים לאחר המלחמה מה הרגיש כשקיבל בשבת לפנות בוקר את ידיעת אשרף מרואן הוא ענה: "זה פתר לי את בעיית הזמן" (ברקאי, 2014, עמ' 136). ואכן, כפי שכתב תומס שלינג: "בניגוד לסרטי קולנוע, החיים אינם מספקים רקע מוזיקלי שנועד לאותת לנו על השיא המתקרב" (Wohlstetter, 1962, p. viii). במהלך חמש השעות של יום שישי הקצר לא היה בחדרי הדיונים רקע מוזיקלי כזה שיאותת על המלחמה שתתחיל למוחרת. בהיעדרו החמיצה הצמרת המדינית והצבאית של ישראל את ההזדמנות האחרונה להתעשת ולהיערך, גם אם באיחור רב מאוד, למתאר המלחמה הייחודי שהתממש ב־6 באוקטובר 1973.

הדבר הבולט ביותר על אודות הדיונים הוא השתתפה בהם שורה של בכירים מנוסים באופן יוצא דופן. היו שם שלושה רמטכ"לים לשעבר (צור, דיין ובר־לב) והרמטכ"ל המכהן (אלעזר); אזרחים בעלי ניסיון ביטחוני עשיר, כמו גלילי ופרס; ואלופים בעלי ניסיון רב, כמו טל, זעירא ופלד. בפורום המטכ"ל נכחו, כמובן, כל אלופי המטה הכללי, אנשי צבא מנוסים וגיבורי מלחמת ששת הימים. לראש הממשלה מאיר ולמשתתפים נוספים היה רקע דיפלומטי חזק. היו להם כמובן יתרונות וחסרונות, אבל בכל קנה מידה זאת היתה נבחרת ישראלית חזקה מאוד בענייני ביטחון לאומי.

לאיכות של האנשים אפשר להוסיף גם את המידע הטוב יחסית שעמד לרשותם. אין הכוונה ל"ידיעת זהב" על אודות המלחמה הצפויה אלא לתמונת ההיערכות והכוננות במצרים וסוריה. גם אם לא כל המשתתפים הכירו את אותן "ידיעות

מתריעות למכביר" שעליהן כתבה ועדת אגרנט, ושהגיעו לפני המלחמה (1974א, עמ' 8), די היה במה שידעו כדי להביא אותם לצורך לבחון מחדש את מערכת התפיסות שלהם. דיוני 5 באוקטובר מספקים, אפוא, הוכחה נוספת וטרגית לכך שעצם הכנסת קבוצת אנשים איכותית מאוד לחדר דיונים עוד לא מבטיחה שיקרה בו משהו מועיל, גם אם עומד לרשותם מידע טוב יחסית.

הוויכוח הסוער בין הגישות השונות להפתעת יום הכיפורים עוסק בשאלה איזו קונספציה היתה משמעותית יותר – "המודיעינית", "הצבאית" או "המדינית". ניתוח הדיונים מראה ששלושתן השפיעו על הדיונים, ושהבנת הזיקות ביניהן היא המפתח להבנת השינוק שאחז בצמרת הישראלית ביום שלפני המלחמה.

הקונספציה המודיעינית היתה ברקע. היא הזינה את הערכת הסבירות הנמוכה של ראש אמ"ן והפכה אותו לדמות בעייתית מאוד בדיונים. לא רק בגלל הטעות המוחלטת בהערכה אלא בגלל היעדר הנכונות להטלת ספק והחמצת האפשרות להאיר את המתח שבין תמונת המציאות למערכת התפיסות, במיוחד על ההתרעה ויחסי הכוחות. זעירא עצמו טוען שבמהלך היום זנחו משתתפי הדיונים את הערכתו לגבי הסבירות הנמוכה למלחמה. ניתוח הדיונים מלמד שהוא צודק באופן חלקי. בשלב הזה כבר לא ניתן היה להתעלם מהפעילות החריגה, ומקבלי החלטות חשו צורך להיערך לאפשרות שהערכת המודיעינית שגויה. אבל הם לא זנחו אותה לגמרי, לא האמינו שמדובר ב"מלחמה גדולה" ובוודאי לא מלחמה שתפרוץ למחרת. הם לא החליפו את הקונספציה המודיעינית בהבנה טובה יותר של המציאות, והתערערו גם לא סייעה לדיון מחודש בתפיסות האחרות.

הקונספציה הצבאית הזינה את החלטות הרמטכ"ל. לנוכח אי הנוחות שחש, היא סיפקה לו דרך להתמודד עם אי הוודאות והשקיטה במידה מסוימת את חששותיו. היא השפיעה גם על שאר המשתתפים. כשותפים לקונספציית "הסדיר יבלום", החלטות הרמטכ"ל הפחיתו גם אצלם את הצורך לברר את אי הנוחות מהמצב. ראש הממשלה ושר הביטחון המשיכו להחזיק בקונספציה המדינית שקנתה להם את הזמן בשנים שקדמו, ובעיקר אפשרה להם להתחמק מלחצים חיצוניים ופנימיים. מודאגים פחות עקב החלטות הרמטכ"ל הם העריכו שיש ביכולתם להמשיך למשוך את הזמן ואולי אפילו לשנות את מהלך האירועים באמצעות מהלך מדיני מהיר. מעל הכול ריחפה תחושת ביטחון עמוקה ביכולתו של הצבא לספק מענה הולם לאיום, ולתחושה היו שותפים הן אנשי הצבא והן הפוליטיקאים. שלוש הקונספציות האלו (המודיעינית, הצבאית והמדינית) הן למעשה הביטוי התפיסתי (ולכאורה מקצועי) של גישות עמוקות יותר שאפיינו את הצמרת המדינית והצבאית, ושהובילו לביטחון היתר הזה (גלבר, 2021). בתוך יממה התגלו שלושתן כמופרכות לחלוטין.

עדיין נשאלת השאלה מדוע לא הצליחו האנשים המנוסים שהשתתפו בדיונים להיחלץ מהשיתוק התפיסתי שאחז אותם. היחלצות כזו היתה צריכה לכלול מהלך

משולש: הכרה בפער בין מערכת התפיסות לבין המציאות, מאמץ לבירור המציאות ולהבנתה בהקשר הייחודי של ערב המלחמה, וגיבוש של תפיסה ראשונית רלוונטית מול רעיון המלחמה הקונקרטי של מצרים וסוריה.

התשובה הראשונה לשאלת ההחמצה היא שסגירת פער כזה במהלך כמה שעות היא בכל מקרה אתגר עצום. במובן זה שורשיה של ההחמצה נמצאים הרבה לפני יום הדיונים, והם נובעים מההתנהלות של הצמרת המדינית והצבאית בתקופה שקדמה למלחמה. כל ממלאי התפקידים הגיעו ליום הדיונים הקצר עם פער עמוק בין התפיסות שבהן החזיקו לבין המציאות. פער זה נוצר בשנים שלפני המלחמה והחמיר מאוד בחודשים, בשבועות ובימים שלפניה. עניין זה מדגיש, כמובן, את הצורך לקיים תהליכים קבועים של בירור התפיסות ובחינתן בשגרה. בחודשים אפריל-מאי נערך מאמץ כזה, מרשים לכאורה בהיקפו ובעומקו, אך בדיעבד ברור שגם הוא התנהל ללא הבנה טובה של המציאות. כך או כך, לנוכח היערכות החירום של הצבאות בשתי החזיתות ההקשר ב-5 באוקטובר היה כבר שונה לחלוטין מזה של "כחול לבן", ושאלת הייחודיות של המצב הוחמצה לחלוטין.

התשובה השנייה קשורה לעצם המודעות לקיומו של הרובד התפיסתי שאותו ניתן מאמר זה. בהיעדר מודעות כזו קשה היה לקיים דיון בתפיסות עצמן. ואכן מהדיונים משתקף עיוורון מוחלט של כל המשתתפים להיבטים התפיסתיים הקשורים באופן התבוננותם במציאות. כלומר למערכת האמונות שדרכן הם עיבדו את המידע, הן לגבי האויב והן לגבי כוחותינו. נראה שבראייתם זאת היתה המציאות עצמה, ואותה הם הבינו דרך המומחיות שלהם והמידע שעמד לרשותם. אין בדיונים שום סימן להרהור בשאלות תפיסיות או לערעורן. כאשר העלו משתתפי הדיונים את האפשרות שיש טעות בהבנת המציאות (להבדיל מפערי מידע), הם ייחסו אותה לאויב (או לרוסים). אפשר שזו הסיבה לטלטלה העזה שהביא איתו המושג "קונספציה" שאותו הכניסה ועדת אגרנט לשיח הציבורי בהקשר המודיעיני. הוא הבהיר לישראלים רבים את החשיבות של "המשקפיים" שדרכם הם מתבוננים על המציאות.

התשובה השלישית קשורה באופן ישיר גם למתכונת הדיונים. כל הדיונים היו קצרים יחסית (עד שעה) ועסקו בהם בערבוביה בעניינים טקטיים (הרבה) ואסטרטגיים (מעט). הם נשאו אופי של "עדכונים", ולא היתה בהם חשיבה של ממש. מקבלי ההחלטות הבכירים התאמצו למצוא פתרונות יעילים למצב, אך הם לא העלו על דעתם שהמצב הזה שונה מהותית מכפי שהם מבינים. תפיסותיהם לא התפתחו במהלך הדיונים וגם לא עורערו. רובם נקטו דפוסים דומים לאלו שהפעילו באפריל-מאי, בלי שהיתה להם מודעות לשינוי היסודי בהקשר. חלקם תיארו בדיעבד תחושת אי נוחות חזקה והצטערו על הקושי לתרגם אותה להבנה טובה יותר של המציאות. אם לפחות אחד מהם – הרמטכ"ל, שר הביטחון או ראש הממשלה – היה מזהה את הצורך להגדיר מחדש את המצב ולברר את מאפייניו הייחודיים, ייתכן שגם יום הדיונים וגם המלחמה שפרצה למוחרת היו נראים אחרת לחלוטין.

במבט לאחור, שלוש הקונספציות שתוארו במאמר שימשו דרך לגשר על הפער שבין אתגר גדול ומאיים ליכולות מוגבלות באופן שיאפשר חיים נורמליים בסביבה עתירת סיכונים. זהו מצב יסוד מתמשך במציאות הישראלית. האזעקות בצוהרי יום הכיפורים תשל"ד הבהירו לדור שלם של פוליטיקאים ואנשי צבא שבתחומים רבים, גם כאלו שיש לגביהם מידע רב ומומחיות ארוכת שנים, הידע שנמצא ברשותם הוא לא יותר ממערכת של השערות שצריכות לעמוד למבחן. שנת החמישים למלחמה היא זמן טוב להיזכר בכך, כדי לבחון באופן ביקורתי גם את מערכת התפיסות הנוכחית.

רשימת המקורות

- דיון אצל הרמטכ"ל, 08:25: **הערכת מצב אצל הרמטכ"ל**. 5 באוקטובר 1973. ארכיון צה"ל.
- דיון אצל שר הביטחון, 09:00: בראון, אריה (1993). **משה דיין במלחמת יום הכיפורים**. עידנים וידיעות אחרונות, עמ' 57-60.
- התייעצות אצל ראש הממשלה, 09:45: **סיכום התייעצות אצל ראש הממשלה**. 5 באוקטובר 1973. ארכיון צה"ל.
- ישיבת הממשלה, 11:30: **פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות צבאית-מדינית**. 5 באוקטובר 1973. ארכיון צה"ל.
- פורום מטכ"ל, 12:30: **דיון המטה הכללי של צה"ל 32-73**. 5 באוקטובר 1973. ארכיון צה"ל.
- התייעצות אצל ראש הממשלה בדצמבר 1972: **פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות מדינית צבאית**. 1 בדצמבר 1972. ארכיון צה"ל.
- התייעצות בביתה של ראש הממשלה באפריל 1973: **פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות בבית ראש הממשלה**. 18 באפריל 1973. ארכיון צה"ל.
- הצגת תוכניות לראש הממשלה במאי 1973: **"כחול לבן" – הצגת תוכניות לראש הממשלה**. 9 במאי 1973. ארכיון צה"ל.
- **הצגת תכנוני חיל-האוויר לרמטכ"ל**. 9 במאי 1973. ארכיון צה"ל.
- התייעצות אצל ראש הממשלה ב-3 באוקטובר 1973: **פרטיכל סטנוגרפי של התייעצות צבאית-מדינית**. 3 באוקטובר 1973. ארכיון צה"ל.
- אדרת, עופר (2020). "מסמך סודי חושף כיצד הטעה ראש אמ"ן את הממשלה בנוגע ל'אמצעים המיוחדים' ב-1973". **הארץ**, 8 במאי.
- אורן, אלחנן (2013). **תולדות מלחמת יום הכיפורים**. משרד הביטחון.
- אשר, דני (2003). **לשבור את הקונספציה**. מערכות.
- בראון, אריה (1993). **משה דיין במלחמת יום הכיפורים**. עידנים וידיעות אחרונות.
- ברטוב, חנוך (1978). **דדו – 48 שנה ועוד 20 יום**. ספריית מעריב.
- ברקאי, אבירם (2014). **משק כנפי הטעות**. המרכז למורשת המודיעין.
- בר-יוסף, אורי (2001). **הצופה שנרדם**. זמורה ביתן.
- בר-יוסף, אורי (2013א). ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים. **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3.
- בר-יוסף, אורי (2013ב). "אי-הפעלת 'אמצעי האיסוף המיוחדים' והכשל המודיעיני במלחמת יום הכיפורים". **מערכות**, גיליון 448, עמ' 46-53.
- בר-יוסף, אורי (2019). **מתקפת פתע – מנהיגות ומודיעין במבחן העליון**. דביר.
- גולן, שמעון (2013). **מלחמה ביום הכיפורים**. מודן.
- גלבר, יואב (2012). **רהב**. דביר.
- גמאסי, עבד אלעזי (1994). **זיכרונות מלחמת אוקטובר**. צה"ל.
- דיין, משה (1976). **אבני דרך**. עידנים ודביר.
- הבר, איתן (1987). **היום תפרוץ מלחמה**. ידיעות אחרונות.
- הרצוג, חיים (1998). **מלחמת יום הדין**. ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים (ועדת אגרנט) (1974א). **דין וחשבון חלקי**.
- ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים (ועדת אגרנט) (1974ב). **דין וחשבון חלקי נוסף**.
- זעירא, אלי (2004). **מלחמת יום הכיפורים – מיתוס מול מציאות**. ידיעות אחרונות וספרי חמד.

- טל, ישראל וטל, יאיר (2019). **ישראל טל: פרקים למלחמת יום הכיפורים**. ידיעות אחרונות וחמד.
 - מאיר, גולדה (1975). **חיי מעריב**.
 - מולצ'דסקי, נדב (2013). הקונספציה ביד הלשון. **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 23, גיליון 3.
 - נקדימון, שלמה (1982). **סבירות נמוכה**. רביבים וידיעות אחרונות.
 - סאדאת, אנוואר (1978). **סיפור חיי עידנים**.
 - צורף, חגי ובוימפלד, מאיר (2022). **יבוא יום ויפתחו את הארכיונים**. כרמל.
 - קיסנינג'ר, הנרי (2004). **משבר**. שלם.
 - קיפניס, יגאל (2012). **1973 – הדרך למלחמה**. דביר.
 - שאזלי, סעד אלדין (1987). **חציית התעלה**. מערכות.
 - שלו, אריה (2006). **כישלון והצלחה בהתרעה**. מערכות.
 - תמרי, דב (2012). **האומה החמושה**. מערכות ומודן.
- Wohlstetter, Roberta (1962). *Pearl Harbor: Warning and Decision*. Stanford University Press.
 - Nye, Joseph (1994). "Peering into the future", *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 4 (Jul/Aug).